

יעל גילעת

השאיפה לתיקון עולם

מחשבות על אמנות יהודית ופמיניסטית ועל פרשנותה

דוד שפרבר, **ביקורת נאמנה: אמנות יהודית-פמיניסטית בישראל ובארצות הברית**. ירושלים: הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, 2021.
249 עמודים + קונטרס של 48 עמודי תמונות בצבע על נייר כרומו.

מבוא לספרו **ביקורת נאמנה: אמנות יהודית-פמיניסטית בישראל ובארצות הברית** כותב דוד שפרבר: "כגבר פרו-פמיניסט, החיבור לפמיניזם נובע בין השאר, מתוך השאיפה לייצר לילדינו עולם טוב יותר מאשר זה שירשנו אנו מהורינו, ומהתקווה שגם הם יטביעו חותמם הטוב בעולם אחריהם לילדיהם עולם מתוקן יותר מזה שהם קיבלו מאיתנו. למעשה, זהו הבסיס לכל תיאוריה ביקורתית, ובמושגים יהודיים, זהו היסוד לרעיון הדומיננטי של 'תיקון עולם' (עמ' 1).

ציטוט זה משקף את מהותו של הספר ואת פועלו רב השנים של שפרבר, חוקר ואקטיביסט תרבותי המעורב בנושא ומחויב למושאי המחקר שלו, ומראה שזירת האומנות משמשת בידי האומניות הפמיניסטיות-יהודיות "כאמצעי תיקון עולמן הדתי וגאולתו" (עמ' 182).

הספר מבוסס על המחקר שערך הכותב לצורך עבודת הדוקטורט שלו (שנכתבה במסגרת התוכנית ללימודי מגדר ביחידה ללימודים רב-תחומיים, אוניברסיטת בר-אילן), והוא מאגד ומסכם מניפה רחבה של כתיבה ואוצרות שראתה אור בכתיבי עת אקדמיים ובקטלוגים אומנותיים ממחצית העשור הראשון של המאה ה-21. פעילותו זו של שפרבר, כפעולת

יחיד וכפעולת רבים ורבות, הייתה בין המכוננות בשיח האומנות היהודית העכשווית. מכאן שמיקודו של הספר בשאלת ההתקבלות ובחקר ההתקבלות מצביע על תוכני הספר ועל גישתו התאורטית, אבל לא פחות מכך על המהלך שקדם לו ועל עיתוי כתיבתו.

הספר נפתח במבוא המסכם את המהלכים האוצרותיים שכוננו את שדה האומנות היהודית העכשווית, ובתוכו את ייחודו של השיח הפמיניסטי, למן שנות ה־70 בארצות הברית ושנות ה־90 בישראל. הציר המרכזי של המחקר סוקר אפוא את הקשרים בין ארצות הברית לישראל ואת הפערים ביניהן, הן בזמן והן בהקשר תאולוגי ורבני, בהתחשב בעובדה שבישראל אין הפרדה בין דת למדינה. שפרבר רואה את הייחוד של מחקרו בדיון חוצה ומצליב שדות (תאולוגיה, ביקורת ההלכה, ביקורת הממסד הרבני, אומנות, פמיניזם ושיח זהויות) ובפרספקטיבה שדיון זה עשוי לפתוח להמשך המחקר.

נוסף על הציר החוצה שדות ועל שיח ההתקבלות, הספר מתחקה אחר אסטרטגיות פמיניסטיות המקיימות מהלכים שעלולים להתפרש כאוקסימורון, דוגמת "רדיקליות מתונה", "התנגדות מסורה" או כשמו של הספר – "ביקורת נאמנה". מטבעות לשון אלה, המשמשים בתחום האקטיביזם הפמיניסטי בחברות דתיות ומסורתיות בכלל ובחברה היהודית בפרט (Hartman, 2007), מתכתבים עם החשיבה הפוסט־סקולרית, פרי עבודתה של הפילוסופית הנודעת רוזה בריידוטי (Braidotti, 2008), אלא שבה הם זוכים לפרספקטיבה פמיניסטית רבת־תרבותית ובין־תרבותית.

לספר תשעה פרקים הבנויים בשלוש, בהתאם לשלוש התמות שבעיני שפרבר נמצאות בתשתית "ה]פמיניזם היהודי הדתי ו[ה]אמנות היהודית הפמיניסטית הנוצרת בישראל ובארה"ב" (עמ' 14). שלוש התמות המרכזיות הן: ביקורת הטקסט הקונוי המקראי וההלכתי, ביקורת כלפי הממסד הרבני־אורתודוקסי וביקורת על הריטואל היהודי בנושא טבילה ומקווה. תמות אלה משמשות כותרת־על לשלושת חלקיו של הספר, שלאורכו נידונות עבודות ספציפיות של מספר אומניות מצומצם. במרכזם של שני הפרקים הראשונים בכל אחד משלושת חלקי הספר עומדת יצירה של אומנית אחת, ובפרק השלישי דן שפרבר במשותף בסוגיית ההתקבלות של התמה בשדה האומנותי והרבני־ממסדי, בכל זירה גאוגרפית לחוד ובאופן השוואתי.

התמות שנבחרו מהדהדות את מה שדוד שפרבר סימן זה מכבר כמושאי מחקרו, המייצגים כאמור את הפמיניזם היהודי ואת האומנות היהודית הפמיניסטית, בדגש על הגדרת שניהם בהקשר לדת – או בלשונו "הפמיניזם היהודי הדתי" (הדגש שלי, עמוד 14), ולא

פחות מכך בזיקה ליהדות אורתודוקסית. המשותף לתמות אלה היא המילה "ביקורת". הן נותנות משנה תוקף לדיאלוג מתמשך בין המחבר לאומניות נחמה גולן, הלן אילון, אנדי אהרונוביץ, חגית מולגן ומרלה לדרמן-יוקלס, שעבודותיהן הוצגו בתערוכות שהוא אצר, דוגמת התערוכה המכוננת "מטרוניתא" (יחד עם דבורה ליס) במשכן לאומנות בעין חרוד בשנת 2012, ובמאמרים שפרסם. לרשימה מכובדת זו מצטרפת, בספר החדש, היוצרת הרבת-חומית והאקטיביסטית נורית יעקבס-ינון, שהפריקט שלה "מעשה באשה וחלוק", שגם הוא הוצג בשנת 2012, זוכה בחלקו השני של הספר לדיון רחב ומעמיק על חשיבותה של האומנות כפרקטיקה אקטיביסטית מהפרספקטיבה של הפמיניזם היהודי.

שפרבר מציג בצורה קולחת ומעמיקה את הפולמוס שהאומנות הפמיניסטית מעוררת בקרב הציבור הדתי, במעגלים של עיתונות דתית מקומית, ומתעכב לא רק על דבריהם של "סוכנים מטעם", אלא גם על תגובות ומכתבים למערכת של נשים יהודיות. הוא דן בהתייחסותם של רבנים ופוסקים ושל טוענות לרבנות בישראל בסוגיות של מנהג והלכה שהאומניות מעלות בעבודותיהן. הדיון המוקדם בשדה האומנות התרכז בשאלה אם תיתכן אומנות מודרנית מבוססת אמונה דתית, והדיון בזירה הפמיניסטית עסק בסוגיות של יחסי כוח ופטריארכיה. שפרבר בספרו חוצה הלוך ושוב בין השדה הדתי לשדה האומנותי ובין שני שדות אלה לשדה הפמיניסטי, בדומה לאומניות שאימצו את "הביקורת הנאמנה" הפמיניסטית.

עניין ייחודי נוסף לספר זה הוא הדיון בין שתי זירות גאוגרפיות שונות כל כך זו מזו – ארצות הברית וישראל. שפרבר מציג את השוני היטב ואף מרחיב לקורא הישראלי על הזירה האמריקנית. הוא מתאר את מקומו של בית הכנסת וחשיבותו לקהילה בקרב הציבור היהודי בארצות הברית מזה ואת מרכזיותן של אומניות יהודיות בהיסטוריה של האומנות הפמיניסטית האמריקנית מזה. יחסן של אלו לבית הכנסת ולריטואל (כמהלך אומנותי-טקסי וכפולחן דתי) קיבל פנים שונות בכל אחד מהגלים הפמיניסטיים. מכאן גם נבע שהריטואל במרחב האישי-אינטימי ובמרחב בית הכנסת והריטואל הציבורי זימנו מרחבי הבעה אומנותית ותאולוגית שונים לאורך השנים, והיו ייחודיים בכל אחת מהזירות הגאוגרפיות.

לצד החדשנות, מסגרת הדיון שהספר מציע וחשיבותו כדיון אקדמי ראשון מסוגו, נראה לעיתים שהרצון להנכיח את האומניות האמריקניות היהודיות פורצות הדרך, ובראשן הלן אילון ומרל לדרמן-יוקלס, מעבר לתקופתן ולנסיבות יצירתן, מקשה על גיבוש דיון סינכרוני, בייחוד בחלק השלישי של הספר – במקום שמתבקש בו דיון דיאכרוני בתקדימים, בהשראות ובהשפעות מאוחרות בין הזירות. מנגד, אפשר לטעון שהפער

בין התפתחות ה"פמיניזמים" בין ישראל לארצות הברית, פער שנידון עד לזרא בספרות המקצועית, מצדיק את הדיון הסינכרוני המוצג בספר, הקושר מאוחר עם מוקדם. אולם להבנתי, "הקפיצה הקוונטית" של האומנות הפמיניסטית בישראל בעשורים האחרונים (Dekel, 2011) לצד ההתפתחויות של הזרמים השונים בפמיניזם היהודי המקומי הן שדה שלם. שדה זה עומד מול הזירה האמריקנית העכשווית, הנעדרת מן הספר. נראה שתובנות נוספות היו עולות אילו היה המחבר עושה הצלבות אחרות של צירי זמן ומקום.

איני שוללת את ההצלבה בין הזירות הגאוגרפיות שנבחרו. היא אכן חשובה. יתר על כן, יש צדק בעמדתו של שפרבר ביחס לגישות הדוגלות ב"דיאספוריזם" (תפוצתיות), בנוגע לאופן שבו קהילות יהודיות מקיימות בהדדיות את הקשרים ביניהן ובין ישראל (עמודים 67-68). כלומר, אין מדובר במערכת שיש בה מרכז (ישראל) ופריפריה (יהדות העולם), אלא "עמיות" יהודית (Jewish Peoplehood). עם זאת, כפי שבא לידי ביטוי בחלק השלישי, הדין ב"ביקורת הריטואל: מקווה וטבילה", קשה לגשר על פער של יותר מארבעים השנים שחלפו בין עבודותיה הראשונות של האומנית מרל לדרמן-יוקלס לבין אלו של האומנית הישראלית חגית מולגן. זהו פער לא רק בשנים, אלא גם שוני מהותי במקורות השראה ובמטרה שלשמה נוצרו העבודות, קרי "נסיבות ההזמנה". בעוד עבודותיה של לדרמן-יוקלס נוצרו במסגרת פנייתה לטקסי טבילה קדומים מהמקום המבקש להגדיר מחדש כאישה בהווה את הגבולות בין טבע לתרבות ואת היתכנותה של "אלוהות נשית" (עמ' 154), עבודות עכשוויות בישראל של חגית מולגן עסקו בטאבו מתוך תודעה מגדרית, והן נעדרו היבט נשי-אלוהי קדום. בפרק זה נראה שלא תמיד מספיקה ה"תפוצתיות" כמסגרת לדיון, ובולטות בהיעדרן "החוליות החסרות", אותן עבודות שנעשו בתווך שבין ארצות הברית לבין ישראל, המשקפות דורות וגלים פמיניסטיים שונים, ובייחוד את ההקשר המקומי. חלק מהעבודות אומנם מוזכרות, אך ללא התייחסות מספקת. ייתכן שהרצון לשקף בפירוט את אופני הביקורת הרבנית, נוסף על סוגיות ההתקבלות בשדות שונים, גרמו לדילוגים אלו.

ייתכן שיש לכך גם גורמים נוספים. באשר לזירה הישראלית, הספר אינו מציב שאלות נוספות מהיבט הצטלבותי כגון מעמד ואתניות. בשונה ממאמרים הדנים בקורפוס ההולך וגדל של יצירה העוסקת בזהויות יהודיות בישראל, ובייחוד מתוך הפריזמה של הפמיניזם הרב-תרבותי, שצמח מהפמיניזם המזרחי (Shohat, 2017), שבו מסורתיות מזרחית איננה מבקשת לסמן חייך בין דתי ליהודי, הספר עוסק ביצירתן של אומניות יהודיות-דתיות, כפי שהן מגדירות את עצמן, ובאופן שבו פרשנות עבודתן מתקבלת במרחב הדתי-אורתודוקסי. אומניות מסורתיות ופמיניסטיות, שהציגו את עבודותיהן בעיקר במרחבים אומנותיים

ועברו מתחת לרדאר הרבני ולא נקלטו בו, בשונה מאלה שאכן ספגו את שבט ביקורתו, לא נכנסו לדיון בספר או רק הוצגו ביעף, אף שמבחינתן של האומניות היו אלה קולות "מבפנים", לא פחות מאלה של האומניות האורתודוקסיות. כפי שטוענת בריידוטי, הפוסט־סקורליות נושאת בחובה את הבין לבין כמרחב היברידי.

חשוב להדגיש כי לספר תרומה חשובה בכל הזירות שבהן הוא עוסק. הוא תורם תרומה לשיח התרבות והחברה בישראל דרך הצגת עושר השכבות, הסתירות והיצירתיות המאפיינים אותו, ובייחוד מפנה זרקור אל הפמיניזם כאקטיביזם תרבותי־אומנותי בזירות שונות ואל התפקיד המוביל שהוא ממלא במרחב היהודי ובמרחב האומנותי כאחד.

ולסיום, בחירתו של שפרבר לכלול בכותרת ספרו הן את המילה ביקורת והן את המילה נאמנות מצביעה על הרוח הפולמוסית המדרשית־אומנותית השורה בו. חיבור זה הוא בראש ובראשונה שיקוף של דיוקן מחברו, השואף בפעילותו האקדמית והאוצרותית להשפיע הן על שדה האומנות והן על השדה היהודי, כדי להבטיח את המשך קיומם מתוך השינוי המתבקש, אותה שאיפה ל"תיקון עולם" המשותפת למחבר ולאומניות המיוצגות בספר.

מקורות

Braidotti, Rosi (2008). In Spite of the times: The postsecular turn in feminism. *Theory, Culture and Society* 25, 1–24.

Dekel, Tal (2011). From first-wave to third-wave feminist art in Israel: A quantum leap. *Israel Studies Journal* 16, 149–178.

Hartman, Tova (2007). *Feminism encounters traditional feminism: Resistance and accommodation*. Hanover & London: Brandeis University Press.

Shohat, Ella (2007). *On the Arab-Jew, Palestine, and other displacements: Selected writings*. London: Pluto Press.

פרופ' יעל גילעת, המכללה האקדמית לחינוך, אורנים.

דוא"ל: yael_g@oranim.ac.il